

1. Білоконь Ю.М. Регіональне планування (теорія і практика) / За ред. І.О.Фоміна. – К., 2003. 2. Гавриленко Е.П. Ландшафтно-екологічне обґрунтування територіальних схем і проектів природопольовання: Монографія. – К., 2003. 3. Гавриленко О.П. Геоecологічне обґрунтування проектів природокористування: Навч. посібник. – К., 2003. 4. Геоecологічні принципи проектування природно-технічних геосистем. – М., 1987. 5. Дмитрук О.Ю. Урбаністична географія з основами урбeоecології (Ландшафтознавчий аспект): Навч. посібник. – К., 2000. 6. Дмитрук О.Ю. Концептуальні основи регіонального екологічного

управління урбанізаційним природокористуванням // Вісн. Київ. ун-ту. Географія. – К., 2004. – Вип. 50. – С. 5–8. 7. Перцик Е.Н. Города мира: география мировой урбанизации: Учеб. пособие для геогр. специальностей вузов / Предисловие Г.М.Лаппо. – М., 1999. 8. Програма дій "Порядок денний на ХХІ століття" / Пер. з англ. – К., 2000. 9. Шищенко Л.Г. Принципи і методи ландшафтного аналізу в регіональному проектуванні: Монографія. – К., 1999.

Надійшла до редколегії 29.08.05

УДК 911.1

В.Г. Потапенко, канд. геогр. наук

ГЕОЕКОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Проаналізовано методологічні аспекти геоecологічного обґрунтування управлінських рішень у сфері екологічної безпеки. Головний акцент зроблено на просторовому аналізі інформації. Оцінювання ґрунтується на методології екологічних ризиків геосистем залежно від типу їх функціонального використання.

The geoeological methodology of the environmental safety management was analyzed. Spatial analysis of information was the principal approach. The assessment base on the methodology of the environmental risk of geosystems according to function of they land using.

Постановка проблеми. Завдання сучасної науки – відповідати на виклики суспільного життя. Практична діяльність у сфері формування комфортних умов життєдіяльності населення та збереження навколишнього природного середовища й ресурсів у контексті сталого розвитку прийнято називати екологічною безпекою. Одним з напрямів наукового обґрунтування забезпечення екологічної безпеки є геоecологія. Саме ця географічна дисципліна концентрується на вивченні проблем просторового аналізу для потреб регіонального управління у сфері екологічної безпеки.

Аналіз публікацій. Проблема екологічної безпеки в межах геоecології розглянута недостатньо. Втім нами проаналізовано численні публікації з питань геоecології [2; 3; 4; 6; 7; 15; 18], де визначено методологічну сутність напрямку, що розробляє й застосовує нові теоретичні та методичні підходи для вирішення складних завдань господарської діяльності та потреб суспільства в галузі охорони середовища життєдіяльності людини та навколишнього природного середовища. Наукові роботи з методологічних і методичних питань екологічної безпеки [1; 5; 8; 10; 12; 13; 14; 16; 17] наводять різні види визначень, структури та підходів до забезпечення екологічної безпеки. Законодавчі аспекти, що регламентують діяльність у сфері екологічної безпеки висвітлені у правових документах [9; 11].

Метою роботи є визначення методологічних підходів до забезпечення екологічної безпеки в контексті сучасних досліджень геоecології, що передбачає вирішення таких завдань: проаналізувати сучасні напрацювання наукового обґрунтування в забезпеченні екологічної безпеки; визначення методологічних підходів геоecології для наукового обґрунтування практичних потреб забезпечення екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність проблеми забезпечення екологічної безпеки суспільства та держави зумовлені такими загрозами: збільшення кількості надзвичайних ситуацій природного та техногенного походження; зростання уваги в суспільстві до якості життя і, зокрема, екологічної безпеки; державна орієнтація на європейські норми та стандарти, у тому числі й екологічні; наслідки катастрофи на Чорнобильській АЕС; значний рівень антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище тощо.

На державному законодавчому рівні та в суспільній свідомості це коло проблем визначається як загроза екологічній безпеці. Екологічна безпека за В.К.Донченком [8] визначається як стан захищеності навколишнього природного середовища та життєво важливих інте-

ресів людини та громадянина від можливого негативно-го впливу господарської або іншої діяльності та загрози виникнення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, їх наслідків.

Екологічна безпека є складовою національної безпеки держави. Відповідно до Закону України "Про основи національної безпеки України" [9] національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах.

Виходячи з досвіду постіндустріальних країн з багатим досвідом діяльності щодо забезпечення екологічної безпеки, можна зробити висновок про те, що ці питання можуть ініціюватися суспільством (окремими громадянами, громадськими організаціями, місцевими громадами, партіями тощо), промисловими підприємствами, органами місцевої влади, депутатами тощо. Їх реалізація здійснюється через державну владу: законодавчу, виконавчу та судову.

Мета наукових досліджень у цьому процесі – розробити та надати наукове обґрунтування прийняття управлінських рішень у сфері екологічної безпеки. На сьогодні здійснюються численні географічні наукові розробки у сфері екологічної безпеки: Досліджуються: екологічні проблеми, несприятливі та кризові екологічні ситуації, надзвичайні ситуації природного, техногенного та соціального походження, екологічні ризики, збитки від надзвичайних ситуацій; рівень техногенного впливу; проводиться громадська екологічна експертиза, екологічний менеджмент та аудит підприємств, екологічний моніторинг, обґрунтування створення природоохоронних територій; дослідження забруднення навколишнього природного середовища тощо.

Саме геоecологія, що призначена на методологічному рівні розробляти нові підходи синтезу та застосування методів галузевих дисциплін як природно-екологічного, так і соціального-економічного, і навіть управлінського блоків, є тим напрямом наукових досліджень, який дозволяє ввійти сучасній географії в новий перспективний потік науково-практичних робіт щодо забезпечення екологічної безпеки в державі.

На сьогоднішньому етапі розвитку України нагальною державною потребою є всебічне забезпечення екологічної безпеки. Державний механізм забезпечення екологічної безпеки має чотири складові:

- ♦ наукове обґрунтування управлінських рішень;

- ♦ прийняття державних управлінських рішень (законів, постанов тощо);
- ♦ соціальна ініціація та підтримка прийняття управлінських рішень;
- ♦ технологічна реалізація управлінських рішень.

Система екологічної безпеки як складна науково-практична сфера людської діяльності має чотири аспекти (табл. 1).

Таблиця 1. Аспекти екологічної безпеки

Державний: Законодавча база; Нормативна база; Контроль і моніторинг; Санкції щодо порушення Заходи щодо охорони навколишнього природного середовища, заповідання	Суспільний: Громадська активність: екологічні експертизи, мітинги, судові позови Міграція з екологічно небезпечних регіонів
Господарчий: Екологічний менеджмент Мінімізація ризиків Стимулювання та компенсації Екологічні технології	Науковий: Дослідження об'єкту в різних аспектах відповідно до наукових напрямків; Обґрунтування нормативів; Розробка методик; Обґрунтування управлінських рішень.

Співвідношення та взаємодія цих складових системи екологічної безпеки держави є складними і залежать від багатьох чинників. На сьогодні можна визначити два головних фактора, що стримують розвиток ефективної системи національної безпеки в Україні:

- ♦ зменшення ефективності адміністративних важелів впливу при початковому розвитку правових важелів регулювання функціонування системи екологічної безпеки;
- ♦ недостатність наукового обґрунтування управлінських рішень для забезпечення екологічної безпеки в

умовах формування правової держави на основі відповідних методологічних принципів і технологічних методів.

Наукова складова екологічної безпеки фактично має один об'єкт дослідження – полікомпонентну геосистему, що складається з трьох функціональних блоків: природне середовище; господарство; умови життєдіяльності населення в контексті екологічної небезпеки.

Проте науковим обґрунтуванням прийняття управлінських рішень у сфері екологічної безпеки займаються різні наукові напрями, що досліджують окремі аспекти (табл. 2).

Таблиця 2. Наукові напрями дослідження екологічної безпеки

Аспект досліджень:	Наукові напрями:
Юридичний	Екологічне право
Економічний	Економіка природокористування
Управління	Державне управління у сфері екологічної безпеки
Соціологічний	Соціоекологія
Використання корисних копалин	Екологічна геологія
Політичний	Екологічна політика
Технологічний	Інженерна екологія
Медичний	Медична екологія
Просторовий	Геоєкологія
Та інші	Та інші

При реалізації геоєкологічних досліджень щодо обґрунтування управлінських рішень у сфері екологічної безпеки акцентується увага на вивченні саме просторових закономірностей явищ і процесів.

Сучасні методологічні підходи географічної науки дозволяють визначити предметом досліджень територіальні геосистеми як наукові моделі, що певним чином характеризують суттєві для мети дослідження особливості просторово-часового континууму.

Відповідно до мети роботи – обґрунтування управлінських рішень у сфері екологічної безпеки – доцільно визначити предметом дослідження антропогенну геосистему, що складається з трьох функціональних просторово локалізованих блоків "Природне середовище" – "Господарство" – "Населення", які перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності.

У цілому у сфері екологічної безпеки можна виділити два методологічні підходи: донорський і реципієнтний. Донорський підхід застосовується для аналізу системи, що безпосередньо включає джерело техногенного навантаження, наприклад: теплова та атомна електростанція, автомагістраль, підприємство, нафто- та газопровід тощо та зона їх впливу на середовище життєдіяльності людини.

Реципієнтний підхід ґрунтується на вивченні територіальних об'єктів малої інтенсивності антропогенного

впливу, чутливих до негативного техногенного впливу: сільсько-, лісгосподарські об'єкти, рекреаційні та заповідні об'єкти, населені пункти тощо.

Відповідно, якщо в першому випадку джерела техногенного впливу включені до геотехнічної системи й вивчаються, безпосередньо, їх характеристики та параметри, то при реципієнтному підході вони вивчаються опосередковано як множина небезпечних щодо природного середовища, господарства та населення впливів.

Звичайно, певні географічні дослідження екологічного характеру використовують як донорський, так і реципієнтний підходи, але коло завдань нашої роботи охоплює виключно реципієнтний підхід. Це зумовлено, по-перше, тим, що у сфері екологічної безпеки при донорському підході основна увага приділяється технологічним рішенням, що ніяк не входить до кола вивчення географії, а по-друге, у системі природокористування території, що досліджуються за допомогою реципієнтного підходу, займають понад 95 % площ.

Методологія наукових досліджень, зокрема географічних, завжди пов'язана з суспільною практикою. На сучасному етапі економічна ситуація дозволяє спрямовувати кошти на розв'язання лише першочергових проблем у галузі екології. Фактично, якась суспільна реакція може очікуватися лише на надзвичайній ситуації національного або регіонального масштабу. Така практи-

ка потребує не просто загальної характеристики конкретної екологічної проблеми, але оцінювання ступеня її небезпеки для суспільства.

Специфікою геоecологічних досліджень є їх територіальність і системність. Предметом досліджень є територіальна геосистема певного типу й рангу, що залежить від мети та масштабу досліджень. Таким чином, на нашу думку екологічним ризиком у геоecологічних дослідженнях є ймовірність екологічно небезпечної події з врахуванням величини збитків, заподіяних складній полікомпонентній територіальній геосистемі. Відповідно, екологічні ризики оцінюються щодо умов життєдіяльності людини, природного середовища та господарства.

Аналіз, оцінювання та обґрунтування управління екологічними ризиками з позиції реципієнтного підходу здійснюється за функціональними блоками системи відповідно до сучасного стану антропогенного використання геосистем:

- ♦ для природоохоронних і мало змінених територій аналізується вплив на блок "Природне середовище" як ризик негативних змін природних геосистем;

- ♦ для територій лісо-, сільськогосподарського та рекреаційного використання аналізується вплив на блок "Природокористування" як ризик змін ефективності природокористування та його адаптація до природних умов;

- ♦ для населених пунктів аналізується вплив на блок "Населення" як ризик фізіологічних і соціальних наслідків для населення.

На сучасному етапі практичної діяльності концепція оцінювання та управління екологічними ризиками є оптимальною методологічною основою забезпечення екологічної безпеки в Україні.

Дослідження складних територіальних геосистем з метою обґрунтування управлінських рішень у сфері

екологічної безпеки потребує систематизації, аналізу та оцінювання великого обсягу кількісної та якісної просторово-локалізованої інформації. Досягнення цього здійснюється шляхом застосування геоінформаційних технологій. Це дозволяє структурувати територіально прив'язані характеристики та параметри, конструювати просторові моделі в ГІС і візуалізувати одержані результати аналізу, оцінки та прогнозу у формі електронних або паперових карт.

1. Азаркова Н.В., Качинський А.Б., Степаненко А.В. Регіональний вимір екологічної безпеки з урахуванням загроз виникнення техногенних і природних катастроф. – К., 1996. 2. Безверхнюк Т.Н. Геоecологические основы управления. – Одеса, 2002. 3. Гавриленко О.П. Геоecологические обґрунтування проектів природокористування. – К., 2003. 4. Гаев А.Я. Охрана окружающей среды, или Введение в геоecологию. – Пермь, 2001. 5. Гошовський С., Рудько Г., Преснер Б. Екологічна безпека техноприродних геосистем у зв'язку з катастрофічним розвитком геологічних процесів. – К., 2002. 6. Гродзинський М.Д. Основи ландшафтно-екології. – К., 1993. 7. Гуцуляк В.М. Ландшафтна екологія: геохімічний аспект. – Чернівці, 2002. 8. Донченко В.К. Екологическая интеграция. Ч. 1. Социально-экономические аспекты экологической интеграции России в мировое сообщество. – СПб, 1995. 9. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. 10. Качинський А.Б., Хміль Г.А. Екологічна безпека України: аналіз, прогноз, оцінка та державна політика. – К., 1997. 11. Конституція України. – К., 1996. 12. Кузнецов Г. И. Основы геоecологии. – Красноярск, 2001. 13. Лавейкіна Є.С. Вдосконалення механізму формування регіональних систем екологічної безпеки. – К., 1999. 14. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан та тенденції розвитку). – К., 2000. 15. Позаченюк Е.А. Введение в геоecологическую экспертизу. Междисциплинарный подход, функциональные типы, объективные ориентации. – Симферополь, 1999. 16. Проблеми екологічної безпеки та керованого контролю динамічних природно-техногенних систем. // За ред. Г.І.Рудька, О.Ю.Митропольського. – К., 1996. – Ч. 1. 17. Проблеми управління природно-техногенною безпекою // За ред. С.І.Дорогунцова. – К., 1999. 18. Толчиев А.Г. Геоecология: географические основы природопользования. – Одесса, 1996.

Надійшла до редколегії 05.09.04

УДК 911.3

А.М. Сердюк, канд. геогр. наук

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Розглянуто питання територіальної організації агропромислового виробництва суспільно-географічного району в нових умовах соціально-економічного реформування.

The article takes into consideration the problem of territorial organization of agrarian-commercial production in the social-geographic region in new conditions of socio economic reforming.

Постановка наукової проблеми. Теоретико-методологічне обґрунтування територіальної організації агропромислового виробництва (АПВ) є актуальним напрямом дослідження будь-якого суспільно-географічного району. Аналіз територіальної організації будь-якого району дає змогу простежити не тільки просторове розміщення, але й загальні закономірності й тенденції його подальшого розвитку, а також резерви підвищення економічної ефективності й перспективи реформування та реструктуризації в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суспільно-географічні аспекти вивчення процесу агропромислового комплексування в цілому та його окремих функціональних ланок розроблені в дослідженнях Г.В.Балабанова, К.І.Іванова, Р.А.Івануха, А.І.Ісаєва, О.О.Кибальчича, В.Г.Крючкова, В.П.Нагірної, О.М.Паламарчука, М.М.Паламарчука, М.Д.Пістуна, О.І.Ракитникова, Т.М.Худякової, О.І.Шаблія, М.Д.Шаригіна, В.П.Шацького, Р.О.Язвиніної та ін. Найбільш повно наукові основи економіко-географічного дослідження АПК розроблені М.М.Паламарчуком і О.М.Паламарчуком.

Метою даного дослідження є визначення сутності територіальної організації АПВ суспільно-географічного району. Досягнення поставленої мети вимагало вирішення таких завдань: виявлення теоретико-методологічних критеріїв рівня розвитку АПВ у нових соціально-економічних умовах, обґрунтування заходів удосконалення територіальної організації АПВ у період реформування.

"Територіальна організація" – найпоширеніше поняття в економіко-географічних дослідженнях. У загальних рисах під територіальною організацією продуктивних сил суспільно-географічного виробництва розуміється плановий процес суспільного територіального розподілу праці, яким можна керувати. У наукових дослідженнях економіко-географів та економістів досить чітко розроблена і запропонована система закономірностей і принципів територіальної організації народного господарства. Різні автори в це поняття вкладають неодноразові тлумачення. Незважаючи на це, сутність поняття "територіальна організація виробництва" розкрита поки що недостатньо, багато методичних і методологічних питань залишаються дискусійними. Так, те-